

STAFFANS KYRKA

Antikvarisk medverkan vid renovering av kyrkogårdsmur, etapp 2024

Staffans kyrka
Brynäs 56:4
Gävle stad och kommun
Gävleborgs län
2024

Ulrika Olsson

Slutrapport
Lst dnr: 5509–2018
Beställare: Svenska kyrkan i Gävle

Staffans kyrka

Antikvarisk medverkan vid renovering av kyrkogårdsmur, etapp 2024

Staffans kyrka
Brynäs 56:4
Gävle stad och kommun
Gävleborgs län
2024

Rapport 2024:25
Ulrika Olsson

Länsmuseet Gävleborgs rapportserie

Rapportserien innefattar rapporter inom länsmuseets verksamhetsområden arkeologi, bebyggelsehistoria, byggnadsvård, kulturmiljövård, etnologi, konst- och kulturhistoria.

Du kan själv ladda hem rapporter i PDF-format från länsmuseets hemsida www.lansmuseetgavleborg.se

Rapporter, böcker och mycket annat kan du köpa/beställa i länsmuseets butik butik@xlm.se

Utgivning och distribution:

Länsmuseet Gävleborg
Södra Strandgatan 20, 802 50 Gävle
www.lansmuseetgavleborg.se

© Länsmuseet Gävleborg 2024

Omslagsbild: Renoverad kyrkogårdsmur mot söder. Foto: Ulrika Olsson, 2024-10-09.

Länsmuseet Gävleborg medger spridning av dokumentationsmaterialet med Creative Commons licensen CC-BY, undantag kartmaterialet:

© Lantmäteriet, dnr I2018/00110.

ISSN 0281–3181

Print: Trycktreat

Innehållsförteckning

Tekniska och administrativa uppgifter	4
Sammanfattning.....	5
Antikvarisk slutbedömning.....	5
Karta.....	6
Lagskydd.....	6
Historik	6
Orsaker till åtgärd.....	9
Utförda arbeten	11
Övriga antikvariska iakttagelser.....	16
Källor.....	17

Tekniska och administrativa uppgifter

Länsstyrelsens diarienummer:	5509–2018
Länsstyrelsens beslutdatum:	2018-09-25
Länsmuseet Gävleborgs diarienummer:	1176/312
Projektid:	maj-oktober 2024
Platsbesök:	2024-06-05 2024-10-08
Antikvarisk medverkan:	Ulrika Olsson, byggnadsantikvarie
Beställare:	Svenska kyrkan i Gävle
Handlingar	Byggnadsbeskrivning, utförandeentreprenad, Renovering av kyrkogårdsmur, 2017-06-28
Firmor	Närkesten, Kumla Puts & Tegel, Örebro

Sammanfattning

Mellan maj till oktober 2024 har renovering utförts av kyrkogårdsmuren kring Staffans kyrka i Gävle. I årets etapp har murar mot söder och norr renoverats. Murarbetena har utförts av Närkesten, Kumla. Närkesten har tidigare renoverat murarna kring Staffans kyrka. Den första etappen, som också rymde exteriöra trappor, utfördes i samband med den inre renoveringen och omdaning med vissa markarbeten, 2019–2022. Murarna norr och väster om kyrkan renoverades i en etapp 2023. Fogning av murarna har utförts av Puts & Tegel, Örebro. Läns museet Gävleborg har genom byggnadsantikvarie Ulrika Olsson, varit anlitad för den antikvariska medverkan. Robert Edman från Svenska kyrkan i Gävle har haft rollen som projektledare. Bjerking's handling för *Renovering av kyrkogårdsmur*, daterad 2017-06-28, ligger till grund för länsstyrelsens tillstånd.

Två platsbesök har utförts under projekttiden, 2024-06-05 och 2024-10-08.

Antikvarisk slutbedömning

Arbetet med murarna är utfört i enlighet med handlingarna och med hög hantverksskicklighet. Slutresultatet är mycket lyckat.

Antikvarisk medverkande godkänner arbetena ur kulturhistorisk synvinkel.

Karta

Figur 1. Del av Brynäs med Staffans kyrka inringad i rött. Karta ur Digitala Planarkivet Gävle.

Lagskydd

Staffans kyrka omfattas av bestämmelserna i Kulturmiljölagens fjärde kapitel.

Historik

Under början av 1900-talet väcktes de första tankarna kring en stadsdelskyrka på Brynäs. Den ursprungliga tanken var att kyrkan skulle vara belägen som en fond högst upp på Brynäsgränd. Flera ritningsförslag togs fram genom åren. Någon kyrka hamnade dock aldrig i det läget, utan stadsdelens kyrka kom i stället att byggas på Stenbergshöjden. Bakom ritningarna stod arkitekt Knut Nordenskjöld och kyrkan invigdes 1932.

Figur 2. Staffans kyrka under uppförande 1932. Kransen på taket antyder taklagsfest. Foto ur Länsmuseet Gävleborgs bildsamling i DigitaltMuseum, bildbeteckning XLM.CL007419.

Staffans kyrka uppfördes med ett rektangulärt treskeppigt långhus med ett smalare, rakt avslutat kor i öst. Tornet gavs en otraditionell placering på den norra sidan, medan huvudingången lades på den västra gaveln. Sakristian gavs en rund form och förbands med korets norra vägg genom en förbindelsegång. Till den södra fasaden dockades två utbyggnader; en rektangulär som inrymmer dopkapellet, samt ett vidbyggt vapenhus med rusticerade fasader.

Nordenskjöld skapade Staffans kyrka med en blandning av traditionella material, nya tekniska lösningar och konstruktioner. Stommen är av tegel på betonggrund, inklädd med sprängsten av röd gävlesandsten. Samma sten användes också i trappor, utvändiga murar och portalomfattningar. Fasaderna slammades med kalkbruk och var enligt samtida uppgifter ursprungligen ljus grå, troligen med ett genomfärgat bruk. Fönstren utfördes av råglas i blyinfattning. Yttertak och tornlanternin täcktes med kopparplåt samt dekorerades med prydnader i förgylld koppar.

Kyrkorummets breda mittskepp har kryssvälvda valv medan sidoskeppens tak är utformade med tunnvalv. Valven bärs upp av tio kraftiga pelare som markerar gränsen mellan skeppen. Koret utmärker sig med ett stjärnvalv, samt med en korgång med rundbågade portaler. Korgången sträcker sig utmed korets ytterväggar och bildar tillsammans med ett ljusinsläpp bakom altartavlan en effektiv djupverkan i koret. Effekten förstärks genom att korgångens väggar är målade i en rosa nyans till skillnad mot kyrkorummets näst intill vita väggar. Kortrappan nås via en bred trappa samt ett lyftbord i dess södra sida.

Dopkapellet längst fram i kyrkorummet, beläget i en vidbyggd del mot söder, utgör en avskild men stilmässigt integrerad del av kyrkorummet. Dopkapellets blickfång och fond utgörs av ett stort, runt murat fönsterparti

med många små glasytor. Angeluskapellet, beläget i tornets bottenplan nås genom dubbeldörrar under orgelläktaren. Kapellet är runt till formen, en planform som återkommer i sakristian. Mitt emot Angeluskapellets dörrar finns likadana dörrar som leder in till det vidbyggda vapenhuset mot söder. Orgelläktaren har en väl tilltagen yta som sträcker sig ovanför entréhallen och avslutas med en svängd form som täcker in långhusets två bakersta fönster. Ett stort runt fönster på västra gaveln leder in dagsljus till orgelläktaren.

Knut Nordenskiöld ritade också tomten kring kyrkan. Den är kuperad och nivåskillnaderna närmast kyrkan förbinds med trappor och inramas med murar. Tomtgränsen markeras av en låg och bred mur i röd gävlesandsten med lock av kalksten. Mellan åren 2019–2022 utfördes en genomgripande inre renovering och omdaning. I samband med dessa arbeten återställdes marken närmast kyrkan till en tidig utformning med beläggning till största del bestående av grus på den södra sidan. I samma projekt renoverades vissa exteriöra trappor och kortare sträckor av murarna.

För närmare beskrivning av dessa arbeten hänvisas till den antikvariska slutrapporten *Staffans kyrka, Antikvarisk medverkan vid interiör renovering och omdaning samt vissa exteriöra arbeten*, rapport Läns museet Gävleborg 2022:28. Under 2023 renoverades kyrkogårdsmurarna väster och norr om kyrkan. Dessa arbeten finns sammanfattade i den antikvariska slutrapporten *Staffans kyrka, Antikvarisk medverkan vid renovering av kyrkogårdsmur*, etapp 2023, rapport Läns museet Gävleborg, 2023:37.

Figur 3. Staffans kyrka, flygfoto från norr 1941. Närmast i bild syns muren mot norr och till höger muren mot väster. Foto ur Läns museet Gävleborgs samling i DigitaltMuseum, bildbeteckning: XLM.FLYG2642.

Orsaker till åtgärd

Murarna kring kyrkan är uppbyggda av råblock av gävlesandsten med hällar/lock av kalksten. Murarna var innan påbörjade arbeten uppmurade med cementbruk i fogar och kärna. De låga murarna kring kyrkan var i stort behov av underhåll. Bruket hade med åren lakats ut och sättningar i marken gjorde att delar av murarna hade glidit isär. Murarna är på vissa håll utformade som en terrassering, för att överbygga nivåskillnader i tomten. Det innebär att dessa delar är markfyllda på ena sidan av muren. Flera av hällarna, som ligger som lock ovanpå murarna, var spräckta vilket innebar att vata leddes ner i murverket. I 2024-års etapp har murar mot söder och öster åtgärdats.

Figur 4. Ritning över kyrkotomten. De murar som har åtgärdats i etapp 2024 är markerade i grönt. De murar som åtgärdades 2023 är markerade i orange. Ritningen är hämtad från iBinder och färglagd 2023-11-29 och 2024-10-10.

Figur 5. Den södra muren invid cykelbanan innan påbörjade arbeten. Foto: Ulrika Olsson, 2024-06-05.

Figur 6. Den södra muren närmast kyrkan innan påbörjade arbeten. Foto: Ulrika Olsson, 2024-06-05.

Figur 7. Innan påbörjade arbeten. Exempel på en häll som under årets etapp har bytts ut till en ny häll. Foto: Ulrika Olsson, 2024-06-05.

Utförda arbeten

Alla hällar/lock demonterades under arbetena med murarna. Vissa av locken hade synliga skador, medan skadorna på andra upptäcktes först när de lyftes bort från muren. Murarna i årets etapp var i bättre skick än de som åtgärdades 2023. Det har inte varit nödvändigt att till helhet demontera och lägga om delar av murarna i år.

Alla stenar har rensats från bruk. Alla råblock och all skolsten har återanvänts. Murarnas kärna har fyllts med skärvsten. När arbetena med murarna var färdigt har hällarna/locken lagts tillbaka i läggningsbruk på väl rengjorda underlag. Ett 30-tal trasiga hällar har bytts ut till nya hällar av kalksten. Vissa äldre hällar som uppvisade mindre skador/sprickor har i största mån rensats rena och sågats itu så att de har gått att återanvända ihop med andra återbrukade hällar. Samtliga hällar har lagts tillbaka i läggningsbruk på väl rengjorda underlag. De nya hällarna är levererade med sågade kanter som ska lågerhuggas likt gamla hällars kanter nästa säsong.

Fogarna har kratsats ut till ett djup av omkring 40 mm. Därefter har ytorna blästs rena innan omfogningen har påbörjats. Till skillnad från förra årets etapp har fogningen i år utförts utan att stenarna först har strukits med krita. Fogning är utförd med hudrauliskt kalkbruk St Astier NHL från Målarkalk. Fogning är utförd med 5–7 påslag. Botten är grundad med ett utstockningsbruk i omkring 1,5 centimeters påslag med en ballaststorlek om 6 millimeter. Ytputsen består av ett finare bruk, St Auster NHL 5 1:2,

0–2 millimeters ballast. Påslagen håller omkring 1 centimeter. Fogen är pigmenterad i kulör Torup, vilken efterliknar kulör i ursprunglig/redan tidigare utförd fog. Under tiden som fogningsarbetet utfördes var murarna täcka i plast för att undvika att fogen skulle torka för snabbt.

Figur 8. Efter avslutade arbeten. Murarna närmast söder om kyrkan. Foto: Ulrika Olsson, 2024-10-08.

Figur 9. Efter avslutade arbeten. Murarna närmast söder om kyrkan. Dessa murar är till stor del markfjällda på den norra sidan. Foto: Ulrika Olsson, 2024-10-08.

*Figur 10. Efter avslutade arbeten. Murarna närmast söder om kyrkan. Foto från sydöst.
Foto: Ulrika Olsson, 2024-10-08.*

*Figur 11. Efter avslutade arbeten. Murarna i tomtgränsen söder om kyrkan.
Foto: Ulrika Olsson, 2024-10-08.*

*Figur 12. Efter avslutade arbeten. Murarna i tomtgränsen söder om kyrkan.
Foto: Ulrika Olsson, 2024-10-08.*

*Figur 13. Efter avslutade arbeten. Närmast i bild syns murarna i tomtgränsen öster om kyrkan. Längre bak i bilden murarna närmast öster om kyrkan.
Foto: Ulrika Olsson, 2024-10-08.*

Figur 14. Efter avslutade arbeten. Murarna närmast öster om kyrkan. Pilen visar var det tidigare växte ett träd, vilket nu har tagits ner. Foto: Ulrika Olsson, 2024-10-08.

Figur 15. Efter avslutade arbeten. Närbild på den sågade kanten i en ny häll. Alla sågade kanter ska lägerbuggas likt äldre hällars kanter nästa säsong. Foto: Ulrika Olsson, 2024-10-08.

Figur 16. Beslut om fogens kulör fattades inför förra årets uppstart av murrenoveringen. Kulören som används är Torup från Målarkalk, NHL-bruk. Foto: Ulrika Olsson, 2023-05-11.

Övriga antikvariska iakttagelser

Ett träd som växte helt tätt inpå den östra muren har tagits ner.

Källor

Bjerking. *Byggnadsbeskrivning, utförandeentreprenad, Staffans kyrka, Brynäs 56:4, Gävle, Renovering av kyrkogårdsmur*. 2017-06-28.

Ärendearkivet, Läns museet Gävleborg.

Vård och underhållsplan Staffans kyrka, Gävleborgs län. 2008.

Olsson, U. *Staffans kyrka, Antikvarisk medverkan vid yttre renovering*, 2017. Slutrapport, Läns museet Gävleborg 2018:14.

Olsson, U. *Staffans kyrka, Antikvarisk medverkan vid interiör renovering och omdaning samt vissa exteriöra arbeten, 2019–2022*. Slutrapport Läns museet Gävleborg 2022:28.

Olsson, U. *Staffans kyrka, Antikvarisk medverkan vid renovering av kyrkogårdsmur, etapp 2023*. Slutrapport Läns museet Gävleborg 2023:37.

LänsMuseet Gävleborg, Södra Strandgatan 20, 802 50 Gävle. lansmuseetgavleborg.se

